

УДК 94(477)*6«1917/1919»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.12>

Ярослав МОХУН

аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Varoslav28051999@gmail.com)

Yaroslav MOKHUN

PhD student at the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Science
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
M. Kryvonis, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (Varoslav28051999@gmail.com)

Володимир КІЦАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Kitsak@tnpu.edu.ua)

Volodymyr KITSAK

PhD (History), Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Archaeology, and Special Branches
of Historical Sciences
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
M. Kryvonis, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (Kitsak@tnpu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7180-0588>

ПОЛІТИКА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати політику Павла Скоропадського в освітній та культурній галузях і визначити її вплив на розвиток освіти й культури впродовж періоду гетьманату Павла Скоропадського. *Методи дослідження* визначалися характером предмета й об'єкта дослідження. Вивчення та висвітлення питань теми здійснене за проблемно-хронологічним принципом. Наукові висновки базуються на аналізі й узагальненні комплексу джерел та літератури; весь дискурс проблеми простежується в тісному зв'язку зі змінами соціально-політичних і економічних умов життя в період 1917–1921 рр. **Наукова новизна** дослідження полягає в концептуальній постановці та комплексному дослідженні політики Павла Скоропадського в освітній та культурній

У науковий обіг введено значну історичну інформацію, почерпнуту з опублікованих документів і періодики, архівних матеріалів, а також з наукової літератури, присвяченої питанню дослідження культурної політики Павла Скоропадського. Одержані результати наукового пошуку є важливими для теоретичного узагальнення дослідження Української держави, а саме освітньої і культурної політики в державотворчому процесі. **Висновки.** Політика Павла Скоропадського була спрямована на розвиток української освіти, а саме: початкової, середньої та вищої, зокрема відкриття університетів, які значно вплинули на розвиток національної культури.

Ключові слова: освіта, культура, гетьман Павло Скоропадський, українська революція, університет, реформи.

PAVLO SKOROPADSKY'S POLICY IN THE FIELD OF CULTURE AND EDUCATION

Abstract. *The purpose of the study* to analyze the policy of Pavlo Skoropadsky in the educational and cultural spheres, and to determine its impact on the development of education and culture during the period of Pavlo Skoropadsky's hetmanate. The research methods were determined by the nature of the subject and object of the research. The study and coverage of the issues of the topic was carried out according to the problem-chronological principle. Scientific conclusions are based on the analysis and generalization of a complex of sources and literature; the entire discourse of the problem is traced in close connection with changes in socio-political and economic living conditions in the period 1917–1921. **Research methodology**

were determined by the nature of the subject and object of research. The study and coverage of the issues of the topic was carried out according to the problem-chronological principle. Scientific conclusions are based on the analysis and generalization of a complex of sources and literature; the entire discourse of the problem is traced in close connection with changes in socio-political and economic living conditions in the period 1917–1921. **The scientific novelty** The research consists in conceptual formulation and comprehensive study of Pavlo Skoropadsky's policy in the educational and cultural spheres. Considerable historical information has been introduced into scientific circulation, drawn from published documents and periodicals, archival materials, as well as from scientific literature devoted to the issue of studying Pavlo Skoropadsky's cultural policy. The obtained results of the scientific search are important for the theoretical generalization of the study of the Ukrainian state, namely, educational and cultural policy in the state-building process. **Conclusions.** Pavlo Skoropadsky's policy was aimed at the development of Ukrainian education, namely: primary, secondary, and higher, in particular the opening of universities, which in turn had a significant impact on the development of national culture.

Key words: education, culture, Hetman Pavlo Skoropadsky, Ukrainian revolution, university, reforms.

Постановка проблеми. Діяльність П. Скоропадського була важливою віхою в історії України ХХ ст., періоду Української революції 1917–1921 рр., адже стала потужним каталізатором державотворчих процесів, що послугувало культурному розвитку. У період Української держави Павла Скоропадського спостерігалися значні зміни в освітній та культурній сферах, яке мало вагомий та довготривалий вплив на національну культуру. Так, дослідження політики Павла Скоропадського допомагає краще зрозуміти потреби державотворення, важливість освітньої і культурної політики в цьому процесі. Зважаючи на непрості умови державотворчих процесів, які були викликані революційними подіями, а також наслідками Першої світової війни, вивчення досвіду Української Держави Павла Скоропадського буде надзвичайно актуальним у сучасних умовах, супроводжених складними політичними реаліями.

Мета дослідження – проаналізувати політику Павла Скоропадського в освітній та культурній галузях і визначити її вплив на розвиток освіти і культури впродовж періоду гетьманату Павла Скоропадського.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дослідження правління гетьмана П. Скоропадського та розвитку освіти, культури, мистецтва в цей період має під собою серйозну основу для дослідження. Традицію позитивного аналізу політики Гетьманату в галузі освіти та культури було закладено ще за доби гетьманату. Прибічники гетьманату, зокрема П. Скоропадський [1], у своїх мемуарах визначали як найбільш продуктивний період за час української революції в процесі національного будівництва, зокрема в галузі культури. Тоді як найбільшим опонентом, прихильником УНР, був В. Винниченко [2], який підкреслював, що за період діяльності П. Скоропадського українська наука, культура та мистецтво перейшли період занепаду. Українські історики діаспори також поділилися на дві категорії, зокрема на тих, хто підтримував політику П. Скоропадського, і тих, хто засуджував та критикував у 1940–1970 роках. Також поділилися на прихильників і супротивників періоду гетьманату. Так, наприклад, Н. Полонська-Василенко [3] та М. Лозинський [4] відзначають здобутки гетьмана в культурному будівництві. З відновленням Україною незалежності починається новий етап у висвітленні політики Павла Скоропадського. Відзначимо дослідників О. Кудлая [5], О. Рубльова [6], Я. Грицака [7], С. Башака [8] та І. Гошуляка [9]. Джерельну основу дослідження становлять чисельні й різноманітні опубліковані матеріали Української Держави за період від 29 квітня до 14 грудня 1918 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з іпостасей становлення держави завжди була власна система освіти. Тому постійна увага урядових кіл Української Держави була зосереджена на початковій і середній школі. Оскільки гетьманський переворот відбувся

наприкінці квітня, а навчання розпочинається восени, то на підготовку відповідних розпоряджень і друк підручників було принаймні декілька місяців. Уже в липні Міністерством народної освіти видано розпорядження, відповідно до якого мала бути створена національна нижча початкова школа. Також документом передбачено навчання виключно на основі українських підручників. Українська мова визнавалась єдиною мовою викладання. Щодо наявних російськомовних гімназій та реальних училищ запроваджували цикл українознавчих предметів. Суттєві зміни планувались і в програмах учительських семінарій, які мали готувати педагогічні кадри до потреб нової школи. Уперше за кілька століть освіта мала відбуватись українською мовою [6, с. 142].

Для підготовки вчителів улітку 1918 р. видано закон про окреме фінансування роботи вчительських курсів українознавства в усій Україні; також мали діяти тримісячні курси для вчителів шкіл з польською мовою викладання Києва, Вінниці та Житомира. З 1 липня призначено 350 стипендій для підтримки незаможних вчителів-українців початкових та середніх шкіл. Для їх фінансового забезпечення з державних фондів виділялося 77 500 карбованців [5, с. 244]. На ті часи це була дуже суттєва сума. Варто також зазначити, що українські гривня і карбованець забезпечувались золотом і були настільки стабільною валютою, що саме в карбованцях наприкінці 1918 року була надана велика позика уряду Німецької імперії.

Також була видана низка законів, відповідно до яких Рада міністрів виділяла кошти для допомоги та розвиток дошкільної, шкільної і позашкільної освіти в Українській Державі. На початку осені Міністерство освіти та мистецтва, відповідно до чинного законодавства, за посередництва губернських, повітових та міських працівників, активно працювало над створенням вечірніх шкіл. Засновували також бібліотеки-читальні, організовували клуби, виставки, екскурсії; влаштували дитячі садки, ясла, майданчики. Також Міністерство працювало над підготовкою спеціалістів із позашкільної та дошкільної освіти та виховання. Постійно виділяли кошти для фінансової підтримки культурно-просвітних закладів, що існували ще з 1917 р. За інструкціями міністерства ще з 1 травня 1918 р. були ухвалені нові штатні розклади шкіл, а на підтримку вже заснованих та відкриття 400 нових початкових та середніх шкіл була виділена доволі значна на той час сума – понад 3 мільйони карбованців державних коштів. Схожі заходи були заплановані і в часи Центральної Ради впродовж 1917–1918 рр., проте стабільного державного фінансового забезпечення вони так і не отримали [5, с. 244].

Грудневим законом «Про скасування органів керування колишніми школами Найсвятішого Синоду і про остаточну ліквідацію справи передачі міністерству народної освіти та мистецтва і місцевим самоврядуванням названих шкіл і їх майна» зобов'язано всіх керівників окружних, єпархіальних шкільних рад та їх повітові відділення протягом місяця здійснити передачу до міських і земських шкільних управ усю документацію колишніх церковних шкіл, що були у віданні Синоду. Сюди зараховували церковнопарафіяльні, двокласові, церковно-учительські школи. Було чітко регламентовано правила цієї передачі [5, с. 243–244].

Міністерство освіти дало дозвіл на відкриття 54 українських гімназій і забезпечило їх приміщеннями та сталим фінансуванням. У гімназійних класах зроблено відповідні ремонти, закуплено необхідні меблі. В усіх російських гімназіях як обов'язкові введено низку нових предметів. Серед них – українська мова, історія й географія України та історія української літератури. Уперше основні предмети в державі викладали українською мовою [10, с. 52].

Загалом до кінця 1918 р. з 836 гімназій, які реально працюють (409 громадських, 161 державна, 268 приватних, 474 чоловічі й 362 жіночі), 150 були цілковито українізовані. У такий спосіб формувалася національна школа не на папері, а в реальному житті. Саме вона мала виконати низку завдань, без яких існування нової Української Держави було б нереальним. Національно свідоме населення мало стати основою держави [1, с. 143].

Проте була й велика кількість проблем, які гальмували розвиток освіти. Зокрема, з опозицією, не менш сильною, ніж у випадку зі здобуттям церковної автокефалії, постійно довелось боротись і міністерству народної освіти, яке очолювали такі відомі й авторитетні науковці, як М. Василенко, В. Науменко, П. Стебницький.

Так, наприклад, у своїх мемуарах гетьман Павло Скоропадський торкається й міністра народної освіти, Миколи Василенка, якого він бачив як гарну кандидатуру на посаду міністра народної освіти. Зазначаючи обізнаність Миколою Василенком українським питанням [11, с. 165–166]. Все ж таки багато радикальних кіл були налаштовані проти міністра народної освіти, і вони не підтримували його, хоча М. Василенко обіцяв зміни в ланках середньої школи, все ж таки цього не відбулося [12, с. 169]. Крім того, вони одразу відмовилися від дещо фантастичних планів більшості членів Української Центральної ради щодо можливості швидко та суцільно українізувати систему освіти. Керівники освітнього міністерства чудово розуміли, що задля максимальної ефективності підхід має бути диференційованим. І швидкість українізації початкової, середньої та вищої шкіл має бути різною [10, с. 11]. Якщо в майже стовідсотково україномовному селі початкові школи мають одразу ж стати українськими, то в російськомовному місті цей перехід має бути поступовим. Задля цього планувалося провести низку реформ, які мали сприяти престижності української мови й викоріненню столітніми формованого стереотипу, що українська мова – це мова сільського населення.

Проблеми, які були на той час у народній освіті, викликали в гетьмана особливу увагу: «Я не входитиму також у всі подробиці всіх наших переживань у справі народної освіти в Україні за час Гетьманства... Нижчі школи були в змозі повного розвалу. Головна турбота міністерства полягала в тому, щоб створити умови, за яких з осені заняття могли б нормально відновитись ... в багатьох школах не було вчителів, будинки були, особливо у прифронтовій смузі, у жахливому стані. Для підготовки вчителів до нових вимог, пред'явлених міністром до сільських вчителів, було влаштовано у Києві кілька учительських з'їздів, Василенко надавав цим з'їздам великого значення. Одним з актуальних питань цього часу було збільшення платні вчителям як нижчих, так і середніх навчальних закладів» [1, с. 153; 13, с. 219].

Перехід початкових шкіл на українську мову за умови повного забезпечення необхідними кваліфікованими педагогічними кадрами здебільшого відбувався доволі легко. Задля забезпечення цих шкіл учителями, міністерством народної освіти значна увага приділялась організації викладання української мови викладацьким складом учительських семінарій. Набагато складнішою була ситуація в середніх міських школах, гімназіях, де до процесу українізації здебільшого вороже поставились і батьківські комітети, і більшість педагогів. Побутувала стара стереотипна думка, що мовою науки є російська. Тому було вирішено спочатку випустити всі необхідні підручники й дидактичні матеріали. А також наповнити бібліотеки українською літературою, як художньою, так і науковою. Планувалося також перекласти кращі зразки світової літератури на українську мову впродовж якнайкоротшого часу. Також мала бути перекладена й низка наукових праць світових учених [1, с. 217].

Варто зазначити, що всі спроби українізації навіть початкових шкіл інколи стикалися із шаленим опором шовіністично налаштованих російськомовних громадян. Це стосувалося насамперед великих міст на Лівобережжі й на півдні України. На Правобережжі була інша проблема – польськомовні громадяни. Вони теж активно протестували проти українізації освіти, стверджуючи «цивілізованість» польської мови щодо української. Маючи більшість у шкільних та гімназійних радах, вони навпаки старалися полонізувати освіту [10, с. 11].

Тому задля уникнення непотрібних конфліктів і не бажаючи спровокувати напруження на мовному ґрунті (як це інколи мало місце в часи Центральної ради), нове міністерство освіти намагалось розпочати роботу не з українізації вже наявних російськомовних гімназій,

а із заснування нових, україномовних середніх навчальних закладів. І успіхи на цій ділянці роботи були доволі відчутні. Промовистим є той факт, що в часи Центральної ради в Києві працювали тільки три українські гімназії, та й то за приватні кошти. У 1918 р. їх перевели на цілковите забезпечення державним фінансуванням [14, с. 294]. У часи гетьманату ситуація радикально змінилася. До грудня 1918 р. на території всієї Української Держави працювало вже понад 150 українських гімназій. Усі вони працювали на повному державному забезпеченні. У тих гімназіях, де мовою викладання залишалася російська, обов'язково впроваджувались як обов'язкові предмети українська мова та інші українознавчі дисципліни. Наступним етапом планувалося зробити поступову українізацію решти російськомовних шкіл та гімназій. У такий спосіб освіта мала стати українською [9, с. 246].

Аналогічний підхід панував і на рівні вищої освіти. І якщо в часі Центральної Ради продовжували існувати лише три російськомовні університети, що були засновані задовго до 1917 р., – Київський, Харківський та Одеський, – то тепер, за активної участі Гетьмана були засновані ще два українські вищі навчальні заклади. Урочисте відкриття першого державного українського університету відбулося 6 жовтня 1918 р. в Києві, а другого – 22 жовтня в старовинному подільському місті Кам'янець-Подільський. Вочевидь планувалося, що новий університет у Києві має протидіяти русифікації в Наддніпрянщині, а Кам'янець-Подільський – на Правобережжі та Поділлі. Для роботи в них були запрошені українські фахівці з університетів колишньої Російської імперії. Планувалося також запрошення професорів провідних європейських держав [14, с. 175].

Набагато важче та повільніше відбувався процес добору професорсько-викладацького складу в університеті Кам'янця-Подільського. Це пояснюється тим, що в місті була майже відсутня своя професура, якщо не брати до уваги П. Бучинського, що працював у місті після тривалого викладання в Новоросійському університеті. Тому чиновники міністерства освіти були змушені запросити київських, харківських, львівських, катеринославських, ніжинських науковців [13, с. 209].

Звичайно, що обмежуватися відкриттям лише двох українських університетів ніхто не збирався. Були плани заснувати ЗВО і на Лівобережжі. Зокрема, з ініціативи товариства «Прогрес» та місцевого земства в Полтаві відбулося заснування історико-філологічного факультету, який мав стати основою майбутнього українського університету в цьому місті. У подальших планах було відкриття українських університетів у найбільшому місті тогочасної України – Одесі, а невдовзі також у Харкові чи Чернігові [15, с. 240].

Спеціальним законом проведено перетворення Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька на державний ЗВО України, який офіційно названо «Державним історико-філологічним інститутом князя Безбородька в м. Ніжині». Засновані в XIX столітті колишні російські університети – Київський святого Володимира, Харківський та Новоросійський – теж отримували статус державних університетів. Щодо російських вищих технічних шкіл – то вони, відповідно до закону Ради міністрів від 16 вересня 1918 р., ставали українськими вищими державними школами. Зокрема, це стосувалося Катеринославського гірничого інституту, Харківського технологічного інституту, Харківського ветеринарного інституту, Київського політехнічного інституту та деяких інших навчальних закладів. Навчання в них теж планувалося поступово перевести на українську мову [15, с. 240].

За час гетьманату П. Скоропадського засновано понад 20 ЗВО, серед яких варто відзначити відкриття Київського Близькосхідного інституту, Одеського вищого міжнародного інституту, Одеського інституту муніципальних діячів, Київського географічного інституту. Такі заклади мали закрити окремі галузі науки, сприяти написанню термінологічних словників та поступовому перекладу на українську мову найважливішої технічної літератури. Для цього

формувалися колективи науковців, які володіли французькою, німецькою та українською мовами. Поступово мали з'явитись і нові дослідження вже українською мовою. Після цього технічна освіта раз і назавжди мала стати українськомовною [10, с. 52].

Висновки. Загалом можна стверджувати, що існували плани поступово, впродовж кількох років цілковито перевести всю освіту на українську мову викладання. Мовами національних меншин мала залишитися лише невеличка частина початкових шкіл у районах, де більшість населення була греками, поляками, євреями, німцями, циганами. Середня та вища освіта мали стати цілковито україномовними.

Проте падіння Гетьманату й подальша окупація української території російськими більшовиками, російськими монархістами, поляками, румунами не дали провести запланованих реформ. Навпаки, розпочався новий виток русифікації, колонізації, румунізації української освіти. І тільки в сучасності, вже після початку російського вторгнення у 2014 р., освіта в Україні врешті стала українською.

Література

1. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 р. Київ : Фоліо, 2020. 512 с.
2. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції: marec 1917 р. – грудень 1919 р.). Київ – Відень 1920. URL: <http://exlibris.org.ua/vinnichenko/index.html>
3. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. Київ : Либідь, 1992. Т. 2. 608 с.
4. Лозинський М. Уваги про українську державність. Відень, 1925. 86 с.
5. Кудлай О. Б. Законотворча діяльність українських урядів доби гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти і культури (за матеріалами газети «Державний Вісник») / Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрoверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19–20 травня 2008 р. Збірник. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2008. 320 с.
6. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.
7. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX – XX століття. Київ, 2000. 360 с.
8. Бушак С. Доба Скоропадського: освіта, наука, культура. Шлях перемоги, 2–8 серпня 2001 р. С. 11.
9. Гошуляк І. Українська держава гетьмана П. Скоропадського. *Історичний календар*. 2001 рік. Київ, 2001 р.
10. Панов І. Гетьманат П. Скоропадського в створенні Української державності та освіти. *Шлях освіти* 2003, № 4. С. 51–53.
11. Журнали засідань Ради Міністрів Української Держави. № 43.15.07.1918. VI // Українська Держава (квітень – грудень 1918 року).
12. Документи і матеріали. Київ, 2015. Т. 1. С. 153. Правила прийому до університетів у 1918–1919 рр. 16.07.1918 / Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. Київ, 2015. Т. 2. С. 170.
13. Кіцак В. М. Внутрішня політика гетьмана Павла Скоропадського. *Молода нація*. Київ : Смолоскип, 1997. 268 с.
14. Завальнюк О. М. Гетьманат Павла Скоропадського: розбудова національної університетської освіти / Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрoверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19–20 травня 2008 р. Збірник. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2008. 320 с.
15. Корновенко С. В. Українська революція. Вінниця : Вид-во «Фоліант», 2004. 432 с.

References

1. Skoropadskyi, P. (2020). Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918 r. [Memoirs. End of 1917 – December 1918]. Kyiv: Folio. [in Ukrainian].
2. Vynnychenko, V. (1920). Vidrozhennia natsii (Istoriia ukrainskoi revoliutsii: berezen 1917 r. – hruden 1919 r.) [The Rebirth of a Nation (History of the Ukrainian Revolution: March 1917 – December 1919)]. Kyiv – Vienna. Retrieved from <http://exlibris.org.ua/vinnichenko/index.html> [in Ukrainian].

3. Polonska-Vasylenko, N. (1992). *Istoriia Ukrainy: V 2 t. T. 2* [History of Ukraine: In 2 Vols. Vol. 2]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
4. Lozynskyi, M. (1925). *Uhavy pro ukrainsku derzhavnist* [Notes on Ukrainian Statehood]. Vienna. [in Ukrainian].
5. Kudlai, O. B. (2008). *Zakonotvorcha diialnist ukrainskykh uriadiv doby hetmana P. Skoropadskoho v haluzi osvity i kultury (za materialamy hazety "Derzhavnyi Visnyk")* [Legislative Activity of Ukrainian Governments under Hetman P. Skoropadskyi in the Field of Education and Culture (Based on "Derzhavnyi Visnyk" Newspaper Materials)]. In *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii. Vseukrainska naukova konferentsiia 19–20 travnia 2008 r. Zbirnyk* [Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: History, Figures, Controversies. All-Ukrainian Scholarly Conference, May 19–20, 2008. Proceedings] (p. 320). Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihi. [in Ukrainian].
6. Rubliov, O. S. (1999). *Ukrainski vyzvolni zmahannia 1917–1921 rr.* [Ukrainian Liberation Struggles 1917–1921]. Kyiv: Alternatyvy. [in Ukrainian].
7. Hrytsak, Ya. (2000). *Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia* [Outline of Ukrainian History. Formation of a Modern Nation in the 19th–20th Centuries]. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Bushak, S. (2001, August 2–8). *Doba Skoropadskoho: osvita, nauka, kultura* [The Skoropadskyi Era: Education, Science, Culture]. *Shliakh peremohy – Path of Victory*, p. 11. [in Ukrainian].
9. Hoshuliak, I. (2001). *Ukrainska derzhava hetmana P. Skoropadskoho* [The Ukrainian State of Hetman P. Skoropadskyi]. In *Istorychnyi kalendar – Historical Calendar* (2001). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Panov, I. (2003). *Hetmanat P. Skoropadskoho v stvorenni Ukrainskoi derzhavnosti ta osvity* [The Hetmanate of P. Skoropadskyi in the Creation of Ukrainian Statehood and Education]. *Shliakh osvity – Path of Education*, (4), 51–53. [in Ukrainian].
11. *Zhurnaly zasidan Rady Ministriv Ukrainskoi Derzhavy. No. 43.15.07.1918. VI* [Journals of the Meetings of the Council of Ministers of the Ukrainian State. No. 43. July 15, 1918. VI]. (2015). In *Ukrainska Derzhava (kviten–hruden 1918 roku). Dokumenty i materialy – [Ukrainian State (April–December 1918). Documents and Materials]*, Vol. 1, p. 153. Kyiv. [in Ukrainian].
12. *Pravila pryomu do universytetiv u 1918–1919 rr. 16.07.1918* [University Admission Rules in 1918–1919. July 16, 1918]. (2015). In *Ukrainska Derzhava (kviten–hruden 1918 roku). Dokumenty i materialy – [Ukrainian State (April–December 1918). Documents and Materials]*, Vol. 2, p. 170. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Kitsak, V. M. (1997). *Vnutrishnia polityka hetmana Pavla Skoropadskoho* [Internal Policy of Hetman Pavlo Skoropadskyi]. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].
14. Zavalniuk, O. M. (2008). *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: rozbudova natsionalnoi universytetskoï osvity* [The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: Development of National University Education]. In *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii. Vseukrainska naukova konferentsiia 19–20 travnia 2008 r. Zbirnyk* – [Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: History, Figures, Controversies. All-Ukrainian Scientific Conference, May 19–20, 2008. Proceedings], p. 320. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihi. [in Ukrainian].
15. Kornovenko, S. V. (2004). *Ukrainska revoliutsiia* [Ukrainian Revolution]. Vinnytsia: Vydavnytstvo "Foliant". [in Ukrainian].